

ABDURAUFI FITRAT. MUSULMONLAR, G'OFIL QOLMANG! (1917)

Anvarov Sunnatillo Doniyorjon o'g'li
Toshkent Davlat Sharqshunoslik Universiteti
Sharq falsafasi va madaniyati 4-kurs

Antonatsiya: *O'zbek tarixchisi, filolog, tarjimon, yozuvchi, dramaturg va shoir, zamonaviy o'zbek tili va adabiyoti asoschilaridan Abdurauf Fitrat hayoti va ijodi, "Musulmonlar, g'ofil qolmang" maqolasiga xulosa.*

Kalit so'zlar: *Abdurauf Fitrat, jadidchilik, shahar dumasi, "Tahriri nufus", "Yosh turklar", "Yosh buxoroliklar", Buxoro amirligi, Munzim, "Hurriyat" gazetasi, "Qo'qon muxtoriyati", saylov.*

Yaqinda shahar dumasi ochilur. Shahar dumasi, shaharimizning pokizalik va obodlig'i, maktablarimizning taraqqiy va intizomi, bolalarimizning tarbiyasi va xalqimizning tinchligi uchun kerak bo'lgan ishlarni o'z qo'liga olur. Shahrimizdan xazinaga kiraturgan oqchalarni shu yo'llarda sarf qilmoqchi bo'lur.

Bu oldimizdagi shahar dumasi eski hukumat zamonidagi shahar dumalarig'a o'xshamas. Yigirmadan o'tgan butun shahar odamlarining ixtiyorlari bilan saylanurlar. Bu shahar dumasinda juhuddan, rusdan, musulmondan vakil qilib o'turur. Va shahar ishlari uchun gapurushurlar. Shaharning qaysi qit'asinda kasalxonalar qurmoq kerak, shaharning qaysi qit'asindag'i yo'llarni tuzatmoq kerak, shaharning qaysi qit'asinda qancha maktab solmoq kerak deb kengashurlar va shul to'g'rilardag'i ishlarni «vakillar ko'bhiligi» ning qarori bilan qilmoqchi bo'lurlar. Vakillar ko'bhiligi hammadan burunroq eski qit'aning yerlarin tuzaturg'a qaror bersa, chora yo'q, shu qilinur. Vakillar ko'bhiligi ko'broq kasalxonalarni yangi qit'ada solmoqchi bo'lsa, iloji yo'q, shu bo'lur.

Mana shularni onglagan har jamoat, har millat shahar dumasiga o'zidan ko'broq vakil o'tkazmoq uchun tirishadir, dumaning ko'bhiligining o'ziga olmoqchi bo'ladir. O'tgan haftadagi «tahriri nufus»dan ong'lashildiki: shahrimizda xalqning to'rtidan uchi musulmon va to'rtidan biri rus, armani va juhud ekanlar. Shunga qarag'anda unlar xazinadan chiqim bo'laturg'an oqchanning uch shunchasi biz uchun chiqg'uchidir. Unlarga maktab ochilsa bizga uchta; unlang'a bir kasalxona ochilsa bizga uchta ochg'uli; unlang'a bir put bug'doy kerak bo'lsa bizga uch put kerakdir.

Qisqasi shulkim: bizning haqimiz ularning haqtarindan uch yo'la berkdir. Mana shularni tilab olmoq uchun shahar dumasining ko'bhiligini olmoq kerak, shahar dumasining ko'bhiligini olmoq uchun musulmonlarning saylov kuni lozimdur. Yo'q, saylov kuni har kim o'z uyinda o'tirsa; boshqalar ko'bhilik bo'lib kelsalar va dumaning ko'bhiligini o'z taraflarig'a o'tkarsalar; u vaqt biz hech bir haqimizg'a erisholmasmiz, yana eski kabi huquqsiz bo'lib qolurmiz; yana eskisi kabi o'z shahrimizda o'z oqchamizning rohatini o'zimiz ko'rolmasmiz.

Shuning uchun bag'iribroq aytamankim, o'z xalqlarini yana boshqalarning oyoqlari ostida qo'ymoqchi bo'lmag'an musulmonlar! Saylov kuni g'ofil qolmanglar, ko'bhilik bo'lib kelurg'a tirishinglar.⁴

Abdurauf Fitrat (1886, Buxoro shahri, Buxoro amirligi — 4-oktabr, 1938, Toshkent shahri, O'zbekiston SSR) — o'zbek tarixchisi, filolog, tarjimon, yozuvchi, dramaturg va shoir, zamonaviy o'zbek tili va adabiyoti asoschilaridan biri, O'rta Osiyo jadidchiligining taniqli vakillaridan biri, birinchi o'zbek professori[1] (1926). Jadidchilik milliy ma'rifatparvarlik harakatining tarafdori. Turkiyada o'qigan. Inqilobga qadar O'rta Osiyoni Rossiyadan ozod qilinishi harakatlarida faol qatnashgan, politsiya nazorati ostida bo'lgan. Turkiyadagi „Yosh turklar“ harakatidan ilhomlanib, Buxoroda „Yosh buxoroliklar“ partiyasini tuzgan, uning ma'naviy rahamosiga aylangan. Do'sti va maslakdoshi Munzim bilan hamkorlikda buxorolik 70 nafar yosh turkistonliklarni Germaniyaning bir qator oliy ta'lim muassasalariga o'qishga yuborgan (1922).

Fitrat 1917-yilgi fevral voqealaridan so'ng jadidlarning Buxorodagi ahvoli murakkablashgach, Samarqandga ko'chib borib 1917-yil apreldan 1918-yil martigacha chiqib turgan „Hurriyat“ gazetasiga muharrirlik qiladi (1917-yilgi 27-sonidan 1918-yilgi 87-sonigacha), gazeta ishlarini rivojlantirish maqsadida Fitrat nashriyotga O'rta Osiyo jadidchiligining darg'asi, muftiy Mahmudxo'ja Behbudiyni taklif etadi. Ayrim ma'lumotlarga qaraganda Fitrat shu-yillarda „Ittihodi taraqqiy“ tashkiloti Eski Buxoro bo'limining raisi ham bo'lgan.

1917-yilning oktabr oyini „Yurt qayg'usi“ deb baholadi. Ammo nurli kelajakdan umid uzmadi. 1917-yil 27-noyabrda e'lon qilingan Turkiston Muxtoriyatini so'ngsiz mehr bilan qarshi oldi. Hatto 27-noyabrni „Milliy laylatulqadrimiz“ deb atadi. Ammo uning bu quvonchi uzoqqa cho'zilmadi, 1918-yilning 19-20-fevralida Turkiston muxtoriyati bolsheviklar va armanlarning „Dashnaksutyun“ partiyasi tomonidan qonga botirildi. Bu voqea tarixda „Qo'qon voqeasi“ nomini olgan.⁵

Abdurauf Fitrat 20-asr birinchi uchdan bir qismidagi o'zbek ijodiy-intellektual tafakkurining yorqin namoyandasi, yozuvchi va publitsist bo'lib, uning asarlari milliy adabiyot rivojida muhim bosqich bo'ldi. Fitrat jadidlar ijtimoiy-siyosiy va ma'rifiy harakatining eng nufuzli namoyandalaridan biri bo'lgan holda maorif va savodxonlikni keng yoyish, ilm-fan va bosma nashrni rivojlantirish orqali ijtimoiy-iqtisodiy islohotlarni amalga oshirishga da'vat etdi. Fitrat o'sha davrning eng nufuzli mualliflaridan biri edi. Uning aksariyat kitoblari, publitsistik maqola va risolalari mintaqada ijtimoiy-ma'rifiy islohotlarni zudlik bilan amalga oshirish zarurligiga bag'ishlangan edi. Fitrat o'z asarlarida jamiyatning jaholat va qoloqligini keskin tanqid

⁴ («Hurriyat», 1917 yil, 25 avgust, 33-son)

Qayta nashri: «Yoshlik», 1991,10-son, 44-45-betlar (N. Avazov nashrga tayyorlagan). Maqola Samarqand shahri dumasiga saylovlar oldidan yozilgan.

² <https://n.ziyouz.com/portal-haqida/xarita/matbuot/jadid-matbuoti/abdurauf-fitrat-musulmonlar-g-ofil-qolmang-1917>

⁵ https://uz.wikipedia.org/wiki/Abdurauf_Fitrat

qilib, ma'naviy va moddiy turg'unlik sabablarini aniqlashga urinib, xalqning madaniy, axloqiy va intellektual qadriyatlarini tiklashga chaqirdi.⁶

Samarqandda 1917 yil apreldan «Hurriyat» gazetasi chiqa boshlagan edi, avval unga Mardonqul Shohmuhammadzoda, keyin 27—28-sonlariga Fitrat muharrirlik qildi. 1917 yil Oktyabr to'ntarishi munosabati bilan shu «Hurriyat» gazetasida Fitratning «Rusiyada yangi balo bosh ko'tardi — bolshevik balosi!», degan qaydi bosildi (o'sha gazetaning 1917 yil 49-sonida).

Qo'qon muxtoriyati tuzilganda (1917 y. noyabr) Fitrat Samarqandda edi. Shu yerdan unga vakil-a'zo qilib saylandi. O'zining «Hurriyat» gazetasida bu voqeani Fitrat yuraqdan quvvatlab maqola e'lon qildi: «Ellik yildan beri ezildik, tahqir etildik. Qo'limiz bog'landi, tilimiz kesildi. Og'zimiz qoplandi. Yerimiz bosildi. Molimiz talandi, sharafimiz yemruildi. Nomusimiz g'asb qilindi, insonligimiz oyoqlar ostiga olindi. To'zimli turdik. Sabr etdik. Kuchga tayangan har buyruqqa bo'ysundik. Butun borlig'imizni qo'ldan berdik. Yolg'iz bir fikrni bermaduk, yoshuntirduk, imonlarimizga o'rab saqladuk. Bu — Turkiston muxtoriyati. Mahkama eshiklaridan yig'lab qaytganda, yoruqsiz turmalarda yotganda, yirtqich jandarmaning tepkisi bilan yig'ilg'onda, yurtlarimiz yondurulg'onda, dindoshlarimiz osulg'onda ongimiz yo'qoldi. Miyamiz buzuldi. Ko'zimiz yog'dusiz qoldi. Biror narsani ko'rolmadik. Shul chog'da tushkun ruhimizni ko'tarmak uchun, shul qop-qora dunyoning uzoq bir yeridin oydin bir yulduz yalqillab turar edi. Biror narsaga o'tmagan ko'zimiz shuni ko'rar edi. Ul nima edi? Turkiston muxtoriyati!» («Hurriyat», 1917, 5 dekabr). 1917 yilgi fevral inqilobini Rusiya musulmonlari, jumladan, Turkiston xalqlari ham benihoyat katta quvonch va umid bilan kutib oldilar. Ular tasavvurida hurriyat sodir bo'lgandi: hademay, erkinlik ozodlik, istiqloq qo'lga kiritilishi tayin edi.

1917 yilning 16 aprelda ish boshlagan Turkiston musulmonlari qurultoyida Turkiston o'lka ijroiya qo'mitasi a'zosi Kreps bunday degandi: “Musulmonlar! Siz butun yer yuzidagi musulmonlarning huri bo'ldingiz!.. Eski hukumat siz ila so'ylashganda, sabiy bola ila so'ylashgandek so'ylashar edi. Sizni hamisha bir yosh boladek ko'rub o'ksutar edi. Hozirgi hukumat (muvaqqat hukumat – B.D.) o'zining aziz farzandidek ko'rub, sag'ir bola emas, kabir kishi ila, qul emas, ozod kishi ila so'ylashkandek so'ylashur. Ham shunday muomila qilur”. Bu balandparvoz so'zlarni eshitgan bechora musulmon delegatlari qanday tuyg'ular ichra g'ark bo'lishganini tasavvur qilish mumkin. Har holda, fevral inqilobidan so'ng bir-biri bilan bog'liq ikki masala kun tartibiga qo'yilmoqda edi: biri – Rossiyaning bo'lajak davlat tizimi qanday bo'lishi kerak: ikkinchisi – Turkistonning usuli idorasi endi qay yo'sinda bo'lmog'i lozim? Bu ikki masala fevral inqilobidan so'ng Rossiya musulmonlari, jumladan, Turkiston musulmonlari qurultoylarida keng muhokama etildi. Ular bu masalada ikki xil davlat tuzimini ko'rardilar: biri podsholikning tiklanishi: ikkinchisi – respublika boshqaruvi tizimi. “Rusiyaning butun ongli qismi, asrlardan beri har turli zulm va jabrlar ostinda

⁶ <https://www.lolakarimova.com/ru/history-and-culture-of-uzbekistan/abdulrauf-fitrat/>

ezilgan qismi, va shul jumladan butun musulmonlar, hech shubhasiz, Rossiya idorasining mundan so‘ng jumhuriyat asosina quruluvun tilar”, – deb yozgan edi Orenburgda turktatar o‘rta tilida chiqadigan “Vaqt” gazetasi. Ushbu gazeta muxbiri podsholik tuzumining yaramasligini shunday muhokama aralash tushuntiradi: “Endi biz nima qilishimiz kerak? Romanovlar o‘rniga yangi podshoh qo‘yish kerakmi? Bunda, albatta, samoderjaviye haqida so‘z bo‘lishi mumkin emas. Yangi podshoh xalq tarafidan saylanib qo‘yilachak ham mashrutitka (mashrutit – konstitutsiya. – B.D.) sadoqat bilan emin etachak tub xalq qo‘linda bo‘lub ministrilar kabineti parlamentdagi xalq vakillari bilan tuzilachak. Ya‘ni chin ma‘nosi bilan mashrutiy podshoh, (konstitusionnyy monarxiya) bo‘lachak. Shulay bo‘lg‘och, bunday podshohlikdan bizga ne zarur?” Shu bois jumhuriyat (respublika) tuzumini talab etish kerak.

Ayni paytda, Rossiya fuqarolari, jumladan, musulmonlari oldida qanday jumhuriyat bo‘lmog‘i kerak degan masala ham turardi. Bu masalada ham ikki fikr tug‘ildi. Shu o‘rinda mazkur masalaga turkistonliklar qanday yondashganini ko‘rib o‘taylik. Ular bu masalani qurultoylarda qizg‘in muhokama qilgan edilar.

Umum Turkiston musulmonlarining 1-qurultoyi 1917 yilning 16-17 aprel kunlari Toshkentda o‘tkazildi. Unda Rossining hamda Turkistonning kelajakdagi usuli idorasi qanday bo‘lishi yuzasidan ham o‘zaro fikr almashiladi. Chunonchi, deputat Serali Lapin Rossiya usuli idorasi 2 xilda bo‘lishi haqida fikrlar borligini gapirib, biri – demokratik respublika, ikkinchisi – federativ respublika ekani, ikkinchi xil usul idora qaror topsa, Turkistonga muxtoriyat berilishi ko‘zda tutilajagi to‘g‘risida to‘xtaldi. Deputatlardan “Qori Same’, Tugusev, Farid, Zaki Validiy, Mahmudxo‘ja Behbudiy afandilar, yana bir necha zotlar uzun-uzun so‘zlab, hozirga berilgan hurriyatdan foydalanib, o‘zimizga aftonumiya olib qolishimiz kerak! Hozirgi vaqtni qo‘limizdan bersak, ikkinchi vaqt aftonumiya olamiz deb, ko‘b talafotlar berurmiz, ko‘b qonlar tukurmiz” deb qattiq turib olishdi, deya yozgan edi qurultoydan hisobot tayyorlagan jurnalist Mirmuhsin Shermuhammedov.

S‘ezdga Qozondagi Markaziy “Sho‘roi islom” tashkilotidan vakil bo‘lib kelgan “Vaqt” gazetasi tahririyati a‘zosi Kabir Bakir so‘zga chiqib, Turkistonga avtonomiya berish erta, hozircha xalq jumhuriyati uchun harakat qilmog‘imiz kerak, avtonomiya olib halokatga uchramaylik, deydi. Uningcha, Turkistonga avtonomiya berilsa ham, baribir, uni boshqaradigan mahalliy kadrlar yo‘q. Shu bois mavjud ahvol bilan hisoblashish kerak.

Xullas, shu ikki xil fikr atrofida bahs ketib, s‘ezd ulardan birontasini ham qabul qilolmaydi. Turkistonning usuli idorasi qanday bo‘lishini hal etish uchun s‘ezd 9 kishidan iborat bir hay‘at saylash bilan kifoyalanadi.

Keyinchalik bu hay‘at 13 kishiga yetkaziladi va sentyabr oyiga borib hay‘at tuzgan dasturini taqdim etadi. Bu haqda biz sal quyiroqda to‘xtalamiz. Hozir esa, mazkur masalalarning Rossiya miqyosidagi ahamiyatini e‘tiborga olib, umum Rossiya

musulmonlarining Moskva va Qozonda bo'lib o'tgan s'ezdlarida ushbu masalalar qanday muhokama qilinganiga murojaat etaylik.

Moskvada 1917 yilning 1-11 mayida bo'lib o'tgan umum Rossiya musulmonlarining 1-s'ezdida mazkur masala yuzasidan ikki xil fikr yuzaga kelib, delegatlar shu ikki turli fikr atrofida qattiq munozaraga kirishdilar. Bunga s'ezdda ushbu masala yuzasidan bir-biriga muqobil ikki ma'ruza qilingani sabab bo'ldi. Birinchi ma'ruzachi Ahmadbek Salikov Rossiyaning usuli idorasi unitar demokratik respublika (markazlashgan demokratik respublika) tarzida bo'lsin, degan fikrni quvvatlab, quyidagi rezolyutsiyani ovozga qo'yish uchun taqdim etadi:

“a) Mamlakatning idorasi adam markaziyat va parlamentarnaya demokraticeskaya respublika hamda Qofqoz, Turkiston sahro va viloyatlari va Sibirda keng idorai muxtoriya usuli uzrinda bo'lurg'a tevlsh.

b) Rusiya musulmonlarina madaniy-milliy avtonomiya ta'min etilsun.”

A.Salikov va uning tarafdorlari tasavvuricha, Rossiyada, garchi markazlashgan (unitar) demokratik respublika qaror topgan taqdirda ham, u totalitar tuzumdan yiroq bo'lishi kerak edi. Mamlakatda parlamentning mavjud bo'lishi, demokratik huquqlarning ustuvorligi, markaziy hukumatning joylardagi hokimiyat tuzilmalariga kattagina huquqlar berishi nazarda tutilgandi. Rossiyadek ulkan mamlakatda yashayotgan turli millatlar o'zlarining madaniy-milliy masalalarini o'zlari hal etishlari, bularga markaziy hukumat aralashmasligi lozim edi. Buning uchun turli millatlarning madaniy-milliy markazi tashkil etilishi va muayyan millat vakili mamlakatning qaysi burchagida yashamasin, uning madaniy-milliy muammosini ushbu markazgina hal etishi ko'zda tutilgandi.

Ikkinchi ma'ruzachi Bokuda chiqadigan “Ochiq so'z” gazetasining muharriri Muhammad Eminbek Rasulzoda bo'lib, u federativ demokratik respublika tuzish g'oyasini o'rtaga tashlab, quyidagi rezolyutsiyani delegatlar e'tiboriga havola etadi:

“a) Rusiyadagi musulmonlarning manfaatlarin, huquqlarin eng keng suratda ta'min etaturg'on usuli idora bo'lsa unda: terituriya (tuproq) ham milliyat asoslarina qurulgon qo'shma (federativniy) xalq jumhuriyatidir. Shuning-la barobar ayrum bir o'runda ko'bhilik tashkil etmagan xalqlarga shaxsiy (personalniy) milliy muxtoriyat berilur.

b) Rusiya musulmonlarining umumiy diniy ham madaniy ishlarin idora etar uchun qonun chig'oruv haqina molik bo'lg'on bir umumiy markaziy musulmon muassisi tuzilur” .

Shuni ham ta'kidlash kerakki, milliy-territorial avtonomiya talab qilganlar ham mutlaqo mustaqillikni nazarda tutolmaganlar. M.E.Rasulzoda ma'ruzasida urush, sulh, temir yo'llar, pul tizimi, bojxona xizmati, xorijiy savdo kabi masalalar markaziy hukumat tomonidan hal etiladi, deyilgandi. Sinchiklab e'tibor berilsa, mazlum millat (xalq)lar o'sha paytda Rossiyadan talab etgan mustaqilliklari to'liq bo'lmay, yarim mustaqillikdan iborat edi. Ularning eng katta orzusi o'zlari maxsus hududga ega bo'lib,

bu hududga taalluqli mahalliy va milliy, madaniy masalalarni o‘zlari mustaqil hal etish huquqiga erishish bo‘lgan. Ko‘ramizki, umum Rossiya musulmonlarining 1917 yilda bo‘lgan 1- s‘ezdida mazkur masalada, asosan, ikki xil qarash atrofida bahs yuritilgan: birinchi qarash – Rossiya unitar demokratik respublikasi bo‘lib qolishi kerak: uning tarkibida musulmonlar o‘zlarining milliy-madaniy avtonomiyasiga ega bo‘ladilar. Ikkinchi qarash – Rossiya federativ xalq jumhuriyati bo‘lib, turk-tatar qavmlari yashash joylarining xususiyatlaridan kelib chiqqan holda yo milliy-madaniy, yo milliy-territorial avtonomiyaga ega bo‘lishlari lozim. Jumladan, tatar qavmlari Rossiya hududida keng tarqalib yashagani uchun ularga milliy-madaniy avtonomiya berilishi ko‘zda tutilgan. Kavkaz, Turkiston va Sibirda g‘uj bo‘lib yashayotgan mahalliy aholi uchun milliy-territorial avtonomiya bo‘lishi ma‘qul ko‘rilgan. Umum Rossiya musulmonlarining 1-s‘ezdi 271 ovozga qarshi 446 ovoz bilan ikkinchi taklifni qabul qilgan.

Turkistonlik vakillar har ikkala s‘ezdda ham ishtirok etganlar. O‘lka jadidlarining ko‘zga ko‘ringanlaridan biri advokat Ubaydulla Xo‘jayev har ikkala s‘ezdda ham so‘zga chiqib, Turkistondagi mavjud ahvol bilan delegatlarni tanishtiradi, muhokama etilayotgan masalaga ularning nomidan munosabat bildiradi.

1917 yil martidan boshlab Turkistonda ham turli firqa va uyushmalar yuzaga kela boshladi. “Sho‘roi islomiya”, “Turk adami markaziyat (federalist)”, “Ulamo” va hokazo firqa va uyushmalar shular jumlasidandir. Bulardan “Sho‘roi islomiya” va “Turk adami markaziyat (federalist)” firqalari Turkistonning usuli idorasini qo‘shma xalq jumhuriyati (federativnaya demokraticeskaya respublika) tarzida bo‘lishi kerak, deb hisobladilar. “Ulamo” jamiyati ham bu fikrga kiyinchilik bilan qo‘shilgandi. Bu haqda jurnalist Hodi Fayziy bunday deb yozgandi: umum Turkiston musulmonlarining ikkinchi qurultoyida ulamolar kelajakda Turkistonning usuli idorasi kanday bo‘ladi, degan savolga “musulmonobod davridagidek xon ko‘tarilsin”, degan taklifni ilgari surishadi. Hatto Marg‘ilon ulamolari hamda Namangan ulamolarining peshvosi Nosirxon to‘ra Xudoyorxonning bir nevarasini topib, xon qilib ko‘tarmoqchi bo‘ldilar. Lekin qurultoyda jadidlar bilan ilg‘orrok qarashdagi so‘l ulamolar bunga qarshilik ko‘rsatishadi. Ular agar yana xon qilib ko‘tarilsa, xalq ko‘zg‘aladi, deb ogohlantirilganidan so‘nggina ulamolar jumhuriyat (respublika) masalasiga bir shart bilan, ya‘ni uning shariatga bo‘ysunishi asosidagina rozi bo‘lishadi.⁷

XULOSA

Abdurauf Fitratning bu maqolasi hozirgi tilimiz bilan aytganda shahar kengashi yoki hozirgi Oliy Majlis tuzish va unga bo‘ladigan saylovlar haqida bo‘lgan. Va bu saylovda odamlarni e‘tiborli va ma‘suliyatli bo‘lishini hohlagan. Maqolasida Fitrat shahar dumasining - barcha musulmonlarga qanchalik ahamiyatli ekanligi, rivojlanishimiz, yangi islohotlar, yangi hukumat tuzishimiz va asosiysi o‘zbek xalqini birlashishini yoqlab chiqadi. Fitrat bularni amalga oshishiga shunchalik ishonganidan

⁷ <https://ziyouz.uz/ilm-va-fan/tarix/boybota-dostqoraev-jadidlar-qanday-ijtimoiy-tuzumni-orzu-qilganlar/>

bejizga Turkiston Muxtoriyati tashkil topgan kunning "Milliy Laylat ul-qadrimiz" deb atamagan edi. A. Fitratni nima demoqchiligini bu soʻzlaridan bilib olsa ham boʻladi: "Yaqinda shahar dumasi ochilur. Shahar dumasi, shaharimizning pokizalik va obodligʻi, maktablarimizning taraqqiy va intizomi, bolalarimizning tarbiyasi va xalqimizning tinchligi uchun kerak boʻlgan ishlarni oʻz qoʻliga olur. Shahrimizdan xazinaga kiratrgan oqchalarni shu yoʻllarda sarf qilmoqchi boʻlur."

Endi maqolaga qaytsak, sarlavhaning oʻziyoq bir qarashda odamni oʻziga jalb qiladi "Musulmonlar gʻofil qolmang" Fitratning bu soʻzlarida yashirin chaqiruv bordek. Chunki Fitrat bilardi va anglardi tarixda qanday mudhish voqealar boʻlib oʻtganini, bularni yana bir bor takrorlanishini hohlamagani uchun saylovda barcha musulmonlarni qatnashishni chin dildan hohlardi. Gʻofil qolishimiz natijasida nimalarni boy berdik oʻylaylik bir, rus bosqiniga uchradik gʻofil qoldik, haq-huquqlarimiz, urf-odat va diniy ananalarimizdan mahrum qilishdi yoki qatiy cheklovlar oʻrnatishdi gʻofil qoldik, qul qilishdi, shaxsiy fikrimiz, fikrlash erkinliklarimizni tortib olishdi afsuski, gʻofil qodik, gʻofil. Bunga sabab bizning birlasha olmaganimiz, ilmsizligimiz, qoʻrqoqligimiz va sotqinligimiz sabab boʻlmadimikan? Va bu maqolda aytilgan gaplar oradan yuz yil oʻtsa ham-ki, oʻz ahamiyatini yoʻqotmagan. Oʻtgan davrdagi bu muammolar afsuski, hozirda ham oʻz yechimini topmagan. Masalan, biz baʼzi birlarimiz saylovlarga shunchalar maʼsuliyatsizlik qilamiz. Oliy Majlis yoki partiyalarga boʻladigan saylov oldi dasturlariga qiziqmaymiz ham ertangi kelajagimiz, umidlarimizni kimga topshirishimiz biz uchun muhim emasdek goʻyo. Shunchalar dangasaga aylandikmi, saylov boʻladigan kuni bir kishi saylov uchastkasiga borib oʻzi va yana boshqaqalar nomidan ovoz berib kelsa-ya, bu achinarli holat. Uchastkalarining har birida saylanishga nomzodlarning maʼlumotlari boʻladi biz bularni ham oʻqib koʻrmaymiz. Bu ham mayli ijtimoiy tarmoqlar, multimedialarda ham saylov tashviqotlari boʻladi va bularni ham kuzatgimiz kelmaydi. Xulosa qilib aytganda, jadidlar Turkistonni, jumladan, Oʻzbekistonni mustaqil davlat holda koʻrishni orzu qildilar. Ular shu yoʻlda jon fido qilgan holda kurash olib bordilar. Bugungi Oʻzbekistonning mustaqil davlat sifatida shakllanishida, shak-shubhasiz, ularning ham hissasi bor. Jadidlarning davlat toʻgʻrisidagi qarashlari hayotda amalga oshmay qolishiga bolsheviklarning Rossiya hokimiyatini zoʻrlik bilan egallashlari toʻsiq boʻlgandi. Maʼlumki, bolsheviklar muvaqqat hukumatni qurol kuchi bilan agʻdarib, hoqimiyatni oʻz qoʻllariga olgach, taʼsis majlisi oʻtkazilishiga turli bahonalar bilan yoʻl bermadilar.

Yoruqsiz turmalarda yotgʻanda, yirtguʻchi jandarmning tepgusi bilan yiqilgʻanda, yurtlarimiz yondurulgʻanda, dindoshlarimiz osulgʻanda ongimiz yoʻqoldi, miyamiz buzildi, koʻzimiz yogʻdusiz qoldi... Asosiy gʻoya maʼsuliyaatli boʻlishimizga chaqirgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1..(«Hurriyat», 1917 yil, 25 avgust, 33-son)

Qayta nashri: «Yoshlik», 1991,10-son, 44-45-betlar (N. Avazov nashrga tayyorlagan). Maqola Samarqand shahri dumasiga saylovlar oldidan yozilgan.

2. <https://n.ziyouz.com/portal-haqida/xarita/matbuot/jadid-matbuoti/abdurauf-fitrat-musulmonlar-g-ofil-qolmang-1917>

3.¹ https://uz.wikipedia.org/wiki/Abdurauf_Fitrat

¹ <https://www.lolakarimova.com/ru/history-and-culture-of-uzbekistan/abdulrauf-fitrat/>